

ГОДИШНИНА / ANNIVERSAIRE

КОЛОСЪТ НАЙДЕН ГЕРОВ

(200 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО МУ)

NAJDEN GEROV, LITERARY GIANT

(200TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

В плеядата възрожденски народни будители се откроява и колосът Найден Геров: просветител и реформатор на образованието, общественик, дипломат, лексикограф, поет, писател, енциклопедист, фолклорист.

Типичен възрожденец, той посвещава целия си живот в служба на своя народ – като учител и книжовник, от една страна, и като общественик – от друга.

Роден в Копривщица на 23 февруари 1823 г. в семейството на даскал хаджи Геро Мушек¹, бъдещият просветител започва образованието си при своя баща, където получава начална черковнославянска грамотност, а на 11-годишна възраст е изпратен в Пловдив, за да изучи и гръцкия език, смятан тогава за необходим за всеки българин, стремящ се към „закръглено образование“². От 1837 до 1839 г. е ученик пак в Копривщица, където по това време е поканен да учителства известният Неофит Рилски, авторът на „Българска граматика“ (1835 г.).

През есента на 1839 г. Найден Геров заминава за Одеса, където през 1846 г. завършва специалност администрация, финанси и стопанство в Ришельовския лицей.

Воден от родолюбиви чувства, той се връща в родното си място, за да предаде на своите съотечественици получените в Русия, по неговите думи, „познания в науките“. Така копривщенецът се посвещава на попрището на народната просвета, ставайки учител. Целта, която си поставя обаче, е не просто да учителства, а да създаде нов тип училище, отговарящо на новите изисквания на времето, различни от това обучението да запознава учениците с буквите и цифрите и да им дава умения за четмо и писмо. „Аз не смятам да стана учител, за да трупам богатство. Имам друго наум. Ще туря основите на ново училище в нашата страна, което ще дава оная наука, без която съвременното човешко общество е невъзможно“ – това са прозорливите думи на съвсем младия Найден Геров.

Така през 1846 г., връщайки се от Одеса, Найден Геров, интелектуалец на европейско равнище, открива в Копривщица първото³ класно училище в България. Той съставя нова учебна програма, включваща предмети, неизучавани дотогава у нас, но „науки полезни и потребни за живота“⁴: закон Божи, български език, математика, всеобща история, българска история, естествена история, география, физика, краснопис, търговски познания и гимнастика. Помощник на Геров в учителската работа е известният копривщенски учител Христо Пулеков. Малко по-късно учител там става и ученикът на самия Геров Йоаким Груев.

Освен модернизирането на учебната програма Найден Геров променя и уредбата на училището. В нов правилник той излага правата и задълженията на училищните настоятели, учителите и учениците. Накратко нововъведенията са: „младите трябва да разберат отрано какви задължения имат към себе си, родителите си и към обществото“; учителите да са с добро поведение – образец за благонравие, доброжелателност и чувство за отговорност; физическите наказания на учениците са отменени.

Народно, безплатно и общодостъпно за всички желаещи, копривщенското класно училище се прочува из цялата страна и към него се стичат жадни за светски знания подрастващи от Плевен, Тетевен, Чирпан, Пазарджик, Клисура, та дори и от Пловдив.

През 1849 г. Геров, поверил обучението в отвореното и уредено от него копривщенско класно училище на Хр. Пулеков и на Й. Груев, заминава за Белград, където издава първия български учебник по физика. Новаторски е подходът на Геров, който отдава значение на правенето на опити за разбирането и обяснението на дадено явление, тъй като „някой път ние не можем така просто само с едно наблюдение да познаем каква е причината, поради която явленията стават“. С термините *движение*, *равновесие*, *съпротивление*, *налягане*, *скачени съдове* и др. учебникът на Геров поставя началото на българската терминология по физика.

Просветното дело на Найден Геров се свързва и с основаването на гимназия. През 1850 г. в Пловдив е открито училище⁵, носещо името на светите братя Кирил и Методий. През XIX век Пловдив е център на елинизма у нас. За пагубното влияние на гърцизма върху самосъзнанието на българите в Пловдив свидетелства Йоаким Груев: „Там едва ли не всичко дъхало на гръцко: по църквите се четяло на гръцки, по училищата се учил гръцки, в избраното общество се говорел гръцки (...) С една дума, българинът бил чужденец или изгубен в бащиното си огнище“. Младият учител Геров оценява каква роля за пробуждане на националното съзнание на българите не само в Пловдив и в Пловдивската епархия, но и в цяла Южна България би изиграло такова училище, подготвящо ученолюбиви младежи от всички краища на страната, сред които ще са и бъдещите учители и свещеници.

Чрез новооснованото училище Геров се включва в борбата за формиране на национално съзнание у българите.

Изучаваните предмети в новосъздадената гимназия са богословие, аритметика, геометрия, землеописание, българска граматика, философия, антропология и физиология, история, физика, гръцки, турски, френски език, а в последния клас за пръв път у нас се въвежда и руски език. Всяка учебна година завършва с изпит.

Найден Геров започва преподаването сам. Постигнатите резултати надминават дори неговите очаквания. Достигнатото предизвиква възхищението на българите и завистта на гръцката колония. Първият годишен публичен изпит се провежда на 20 юли 1851 г. Ето отзива на самия Геров за случилото се тогава: „Една неделя преди тоя ден гърците имаха изпит в своето главно училище, дето бях поканен да присъствувам и аз. И сега, а тогава още повече, учението в гръцките училища се състоеше само в изучаване стария гръцки език, когото накрай пак не научаваха (...) На тоя изпит присъствуваше цветът на пловдивските гърци начело с владиката. На всички се четеше на лицето една гордост, една предвзетост: само гръцкият език е приспособим за учение, напусто се мъчите с вашия дебел български език, вижте каква дълбока наука се крие в нашия език! След изпита аз поканих владиката с всичките присъстващи първенци гърци да дойдат на моя изпит, на българския изпит в българското училище. На 20-й юли, св. пророк Илия Гръмовник, след божествената служба, нашето училище беше препълнено с народ, когато гръцкият владика ведно с гръцки първенци дойдоха на изпита. Разнообразието на преподаваните предмети, разбраните отговори на учениците, решението на много математически и физически задачи, точното показване на географически места слисаха присъстващите гърци (...) След изпита гърците си отидоха като попарени, те се изпокараха и промениха учителите си, а моите ученици и нашите българи тържествуваха. Тоя ден е най-радостният в живота ми“. За този ден същото пише и Христо Даскалов: „На тоя изпит присъстваха между другите (...) и ученият павликенски епископ Андрея Канова, известният апостолически наместник на Балканския полуостров. Найден Геров изпитваше учениците, като канеше от време на време и други да изпитват. (...) [Канова – б. м. – В. С.] запитваше учениците и с голямо внимание ги изслушваше. Един ученик му обясняваше теорията на галванизма, друг се впускаше надълго в руската история. Големият успех, който показаха учениците на изпита, направи силно впечатление на ученолюбивия Канова. Когато свърши изпитът, той не можа да се сдържи да не изкаже публично своето удивление, че е било възможно в едно такова новоосновано училище да се усвоят такива трудни познания“.

Удовлетворението от този ден изпълва Геров до края на живота му. През 1897 г., три години преди да си отиде от този свят, той пише: „Достигнал

съм до голям чин и почести, радвам се на добро име, но никога няма да забравя 20 юли 1851 лето. Тоя ден е най-радостният в живота ми и въодушевлението, което добих тогава, и досега още не е отслабнало. За всички трудове и лишения в тоя ден бях стократно възнаграден. Такива дни не се повтарят в живота на човека“.

Успехите на българското просвещение предизвикват не само завистта, но и ненавистта на гърците и гъркоманите – то противодействало на тяхната политика за духовно асимилиране на българите. Поради това започват яростна борба за унищожаване на българската просвета, като особено силни са нападките срещу Найден Геров, на чиято дейност гърците, подразнени от успехите на младия учител, търсят начин да сложат край. Те го наклеветяват пред турците, поради което той е принуден да замине за Русия, където приема руско поданство.

През 1857 г. Найден Геров се връща в Пловдив като руски вицеконсул. Тази длъжност, създадена нарочно за него, не само гарантира сигурността му и го спасява от постоянните нападки на фанариотите и на турските власти в града, но и многократно увеличава влиянието му. По време на 20-годишната си служба като дипломат Геров развива широка обществена дейност, воюва срещу гърцизма, съдейства за засилването на българско-руските връзки – спомага за изпращането на много български младежи на обучение в Русия, неколкократно издейства от руското правителство финансова помощ за българските училища, които снабдява с учебници, книги, географски карти и други учебни пособия.

Найден Геров заема и още един висок пост. През 1877 г. княз Вл. Черкасски го кани да участва в цивилната администрация на новооснованото Княжество България и го назначава за първи губернатор на Свищов. Така Н. Геров се включва активно в изработването на документите за бъдещото административно устройство на България.

Найден Геров участва и в борбата за духовна независимост, работи по възстановяването и укрепването на българските духовни средища чрез подпомагане на редица манастири и църкви.

След Освобождението той прекратява административната си кариера, за да се посвети изцяло на любимите си филологически занимания. Погледът и усилията му се насочват към труда на живота му – *Речник на българския език* (по нататък – *Речник*), или както е пълното му название, *Речник на българския език с тълкувание речите на български и на руски*. Родолубецът Геров замисля този речник още в Одеса, за да представи богатството на българския език и българския национален дух.

„На език, който има книжнина, може да се стъкми речник по книгите, които има на него. На език, който няма книжнина, за да се изработи речник, трябва да се съберат речите му из устата на народа, който го говори“, четем

в Предговора на Речника. Воден от тази максима, авторът в продължение на 50 години събира огромно количество материал на „живия български народен език“ от всички краища, населени с българи, т.е. от всички диалекти. Този материал се допълва и от произведенията на народното творчество. От 1884 г. помощник на Геров при събирането на материала, а също и в лексикографската работа е племенникът му Теодор Панчев⁶, учител по професия, когото сам Геров подготвя за речникар.

Първият допир на Найден Геров до лексикографията е помощта, която е оказвал като ученик в Копривница, при преписването на чисто на съставения от неговия учител Неофит Рилски голям гръцко-български речник. По-късно Геров се запознава с 4-те тома на „Словарь Церковно-Славянско-го и Русского языка“ (1847 г.), издание на Императорската академия в Петербург, както и със сръбския речник (1818 г.) на Вук Караджич, откъдето усвоява не само принципите на лексикографското описание и тълкуване, но и тънкостите на речникарството. Така, без да има филологическо образование, Геров се оказва с блестяща филологическа и лексикографска подготовка.

Първоначално Речникът е трябвало да бъде издаден в Русия. По предложение на петербургския професор и академик Измаил Срезневски, известен руски славист и лексикограф, през 1855–1856 г. започва публикуването в Известията на Императорската академия на науките в Санкт Петербург на Геровия „Болгарский словарь“, т.е. на събраните и обработени до този момент лексикографски материали. За да бъде трудът достъпен и за руската общественост, той е трябвало да съдържа и руските съответствия на включените заглавни единици. Връщането на Геров в България обаче прекратява издаването на речника, от който излизат само уводната част и една свезка.

Речникът се състои от 6 тома и е издаден в България.⁷ Обемът му е респектиращ⁸ – дори за съвременните лексикографи. Той включва 78 600 заглавни думи, илюстрирани с около 32 000 примера. Съдържа и приблизително 2200 лични имена. Примерите от фолклора – откъси от народни песни и приказки, пословици, поговорки, гатанки, благословии, клетви и др., са 21 000, фразеологичните единици – около 4300. Всичко това, както и фактът, че наред с тълкуването на думите той съдържа и редица етнографски описания, превръщат *Речник на българския език* в езикова картина на българския бит и душевност от XIX век.

Найден-Геровият речник е не само първият, но и единствен засега пълен диалектен речник на езика ни. Той обаче е замислен и реализиран като тезаурус. Освен тълковен – с изчерпателно представяне на семантичната структура на лексемите, той е и двуезичен (преводен), етнокултурен и с енциклопедичен характер. Стотиците посочени в Речника синоними (при някои заглавни думи те достигат до 80) го превръщат и в синонимен речник, а тълкуваните хиляди фразеологизми и устойчиви съчетания – във фразео-

логичен. Приведените като примери материали от народното творчество представят автора му като фолклорист, а самия Речник – като фолклорен сборник.

Стойността на Речника отдавна е оценена. В началото на XX век Иван Вазов споделя пред Т. Панчев: „Както виждате, вашият речник е винаги пред мене. Когато работя, когато съм свободен и почивам, той все ми е в ръцете, винаги се съветвам с него. Какъв неизчерпаем източник на богатство на езика ни! Каква чудесна сбирка от дивни, благозвучни, сладки думи, от силни характерни изрази, от величествени, самостоятелни извития на речта, които народът ни е вложил в езика си! Гордост е за нас, че имаме такъв богат език. Аз облажавам покойния Геров за този му колосален труд (...) Трудът е неоценим!“ и „Този речник е цяло съкровище от езикови богатства. Слава и вечна памет на покойния ти дядо Н. Геров за колосалния труд, що е положил да ни създаде такава драгоценност. Този речник е негов нетлен и величествен паметник“. Речникът е допринесъл за развитието на много клонове на българската наука: „Речникът на Герова може да спомогне значително и на всички трудещи се в разни отрасли на българската наука, защото из него, като из неизсекаем източник, могат да черпят знание не само нашите филолози, но и поети, писатели, богослови, съдии, адвокати, ботаници, зоолози, етнографи, лекари, инженери, архитекти, химици и дори астрономи“ – пише в сп. „Славянски глас“ (1905, кн. 6) Ст. Чакъров. *Речник на българския език* съхранява за бъдещите поколения неоценимото лексикално богатство на езика ни отпреди 150 години. Към него посягат и днес не само лексикографи и диалектолози. Освен че полага основите на българската лексикография, Найден Геров става автор на първия многотомен тълковен речник у нас, създаден „с много вещина, любов и дългогодишен всеотдаен труд“ (П. Пашов).

Найден Геров е пионер и в областта на литературата. Той създава първата българска поема „Стоян и Рада“ (1845 г.). Написана в Одеса, творбата е страстна защита на езика ни, опровержение на мнението, че българският език е негоден за поетически изказ, защото е беден. Според литературните критици най-ценно е посвещението към поемата:

Не съм увил аз китка цвете
да дам на Твоя хубост дар,
та да Ти вляза у сърдцето
с народен наш обичай стар;
а вдохновен с любов аз жива,
в душа си вдигнах Тебе трон,
и на от сърдце, без протива,
теб жална песен за поклон.
Метни Ти мене очи ясни,

към мен си сърдце обърни,
та да запеем песни красни
на весели честити дни!

Тук за първи път в нашата поезия е използван тонически стих – четиристъпен ямб. Така Геров, заедно с Добри Чинтулов, който печата песните си четири години по-късно, слагат началото на ново българско стихосложение.

Писмата на Найден Геров от 1846 г. до различни лица в България и Одеса са първите художествени пътеписи в новата българска литература. В своите пътни бележки с възторг и патос или с духовитост и ирония той описва природата и градовете на страната ни, българските нрави, обичаите или разказва за живота в Румъния.

Найден Геров е инициатор на всенародното отбелязване на празника на светите братя Кирил и Методий, днешния 24 май. На 11 май 1851 г., в края на първата учебна година на Епархийското училище (гимназия) „Св. св. Кирил и Методий“ в Пловдив, за първи път се отбелязва този празник, за който е избран денят на общото църковно честване на двамата светци.

След всичко казано дотук не е случайно, че през 1884 г. Найден Геров е избран за почетен член на Българското книжовно дружество (днешната Българска академия на науките).

„Неговите разнообразни склонности, както и ширината на делото му, колкото и да отразяват типичните стремежи на онова време, имат нещо изключително“, заключава за Найден Геров Георги Константинов.

Със светлата си личност и заради родолюбивите дела на книжовното, просветното и общественото поприще в пантеона на бележитите българи безспорно се нарежда и първопроходецът Найден Геров, този колос от нашето Възраждане.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Той е прототипът на Хаджи Генчо от повестта „Българи от старо време“ на Л. Каравелов.

² Закръглено образование – т.е. цялостно, завършено образование.

³ Съществува спор дали копривщенското училище е първото класно училище у нас, като повечето изследователи подкрепят това мнение.

⁴ Както е записано в Правилника на училището.

⁵ Главна заслуга има Стоян Чалъков.

⁶ Той прекосява няколко пъти Северна и Южна България, българските колонии в Румъния и Русия, както и местностите, населени с помаци, за да събира езиков материал за Речника.

⁷ Първият том излиза през 1895 г., а последният – през 1908 г. Тъй като Геров заболява тежко, успява да прегледа заглавките до думата „наливам“. Останалата

работа по томовете довършва Т. Панчев, който е автор и на последния, шести том – Допълнение към Речника.

⁸ Изумително е как един човек успява да обработи и опише такъв огромен езиков материал! Обяснението вероятно е в изключителните способности, в работоспособността, организираността и подредеността на Геров.

Ванина Сумрова / Vanina Sumrova

✉ *Гл. ас. д-р Ванина Сумрова*

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113, София, България
vsumrova@ibl.bas.bg

✉ *Assist. Prof. Vanina Sumrova, PhD*

Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria
vsumrova@ibl.bas.bg